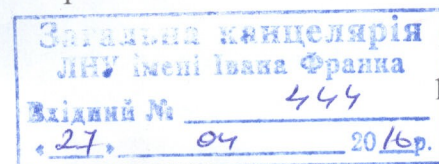

ВІДЗИВ

офіційного опонента доктора історичних наук Головка Олександра Борисовича на дисертацію Гаврилишин Марії Романівни «Політичні і шлюбні зв'язки британських династій з Рюриковичами у IX – XI ст.», представлену до захисту на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.02 – всесвітня історія

Запропоноване здобувачем Гаврилишин Марією Романівною дисертаційне дослідження «Політичні і шлюбні зв'язки британських династій з Рюриковичами у IX – XI ст.» є вкрай важливою за багатьма параметрами темою. Перш за все її розв'язання має дати можливість зрозуміти певні параметри загального складного процесу складання і життя середньовічної християнської цивілізації. Розгляд теми дозволяє проаналізувати формування системи інформаційно-комунікаційних зв'язків, державно-політичних, релігійних, економічних взаємин між досить віддаленими для того часу частинами європейської ойкумени. Увагу автора привернули досить відмінні державно-політичні утворення: величезне формування слов'ян Східної Європи – Русь і порівняно невеликі у порівнянні з першим державні утворення на Британському острові – Англійське і Шотландське королівства. Вивчення теми дозволяє зробити більш точною картину перебігу міжнародних стосунків на півночі Європи, показати їх складність і специфіку.

Необхідно підкреслити, що здійснення дослідження потребувало від здобувача значних зусиль. Перш за все це обумовлено складним процесом пошуку необхідних джерел інформації, а також осмислення ментальності віддаленого від нашого часу суспільства спочатку на етапі його становлення як ранньостанового, а потім вже як феодального. Необхідно зазначити, що новітні праці з вивчення історичного минулого різних країн і народів, зокрема досягнення у сфері аналізу міжнародних відносин, генеалогії, духовного життя та світогляду, дають зараз значний теоретичний інструментарій для вирішення питань розвитку конкретних взаємин держав і народів Європи.

У «Вступі» здобувач розглядає традиційне для цієї частини дисертації коло питань, а саме актуальність, мету та завдання теми, які необхідно вирішити для реалізації мети наукового аналізу, хронологічні межі, об'єкт і предмет, наукову новизну, науково-практичне значення отриманих результатів, апробацію останніх, структуру роботи.

Необхідно відзначити, що більшість цих позицій визначені дисертантом досить чітко і ємко. На відміну від багатьох інших подібних досліджень, дисертант не формально, а у науково виваженому плані пише, що її дослідження дозволяє не тільки заповнити існуючі лакуни у вивченні важливого аспекту ходу міжнародних стосунків, а і зрозуміти важливі сторінки життя Русі, Англії і Шотландії. Здобувач звертає увагу на необхідність використання широкого комплексу методологічних підходів для проведення сучасного дослідження в сфері медієвістики. М.Р.Гаврилишин підкреслює важливість перегляду «радянських стереотипів у трактуванні найдавнішого періоду нашої історії та засвідчити історичну тяглість тісних взаємозв'язків і співпраці України та країн Західної Європи» (с.4).

Відзначаючи чіткість визначення позицій щодо мети і завдань, вважаємо за можливе, враховуючи специфіку дисертації, визначення перспектив вивчення механізму здійснення стосунків, ввести тут як одним із завдань дослідження впливу діяльності скандинавів, яка була своєрідним двигуном, що в той час спонукав налагодженню стосунків між віддаленими європейськими країнами.

При розгляді першого розділу «Історіографія та джерельна база дослідження» дисертант опинилась у вкрай складній ситуації, оскільки існуюча історіографія вкрай фрагментарно і абсолютно недостатньо розглядає сюжети взаємин Русі з країнами Британії. Тут слід звернути увагу на комплексний розгляд літератури в двох ракурсах – економічному і політичному. Перший передбачає аналіз досягнень науковців у вивченні економічних зв'язків, які функціонували на півночі Європи в добу вікінгів. Дисертант справедливо ув'язує цю господарську складову життя середньовічного світу з фактом зародження у правлячих еліт зацікавленості у встановленні політичних взаємин і укладання

міждинастичних відносин. До честі здобувача, вона не тільки скрупульозно розглянула всю літературу, де тим чи іншим чином розглядаються русько-англійські та русько-шотландські сюжети, а і приділяє увагу аналізу праць, вивчення яких дозволяє зрозуміти специфіку тогочасного життя середньовічного християнського світу як сукупності багатьох держав і народів.

Серед побажань можна було б відзначити, що інколи М.Р.Гаврилишин дещо захоплюється у своїй критиці попередників, яких навряд чи можна звинувачувати в тому, що вони недостатньо вивчали тему дисертанта. Важливо, що здобувач не тільки ознайомилася, а і уважно проаналізувала велике коло досліджень на різну тематику з історії Британії, Русі та інших країн півночі Європи, показала необхідність їх аналізу для розробки її теми.

Враховуючи стан дослідження теми в історіографії, виключне значення при написанні дисертації має її джерелознавча складова. Здобувачу прийшлося провести вкрай складну роботу по пошуку усієї можливої інформації з питань стосунків Східної Європи і Британії, і цей пошук не обмежувався опрацюванням пам'яток, що мають відношення не тільки до Русі, Англії і Шотландії, а і наративу інших країн, який в тій чи іншій мірі може пролити світло на історію міжнародних зв'язків означених суб'єктів історичного буття.

При розгляді джерел дисертант справедливо звертає увагу на той момент, що давньоруські джерела, перш за все літописи, не мають інформації про взаємини таких віддалених для доби середньовіччя регіонів як Британія і Східна Європа. У такому разі виникає питання про доцільність наведеної у тексті загальної характеристики сучасних подій літописів. На наш погляд, варто було б акцентувати увагу на картину світу, яка наводиться у вступі до Повісті временних літ, де згадується Англія (згадка серед володінь Яфета острова Британії («Вротанії»), інформація про поширення володінь варягів до Англійської землі («до земле Агнянски»), про потомків Яфета, де згадуються поряд з Руссю англійці («Афетово бо и то колено: варязе, свеи, урмане, готе, Русь, агняне...»)), а також відзначити те, що літописи важливі для отримання загальної інформації про розвиток слов'янства Східної Європи в час, який вивчає

дисертант. На мою думку, здобувачу варто було б менш докладно наводити і загальні характеристики західних джерел, акцентувавши увагу на їх змісті в контексті розгляду теми, системі отримання інформації для безпосереднього аналізу необхідних для її аналізу свідчень і узагальнення даних пам'яток.

Останнім часом вимогою при написанні дисертації є підготовка спеціального розділу, який має бути присвячений методології проведення наукового пошуку. Слід зазначити, що досить часто, що інколи не є провиною дисертантів, такі розділи пишуться формально. В нашому випадку наведені у другому розділі «Теоретико-методологічні засади дослідження» характеристики показують реальну важливість теоретичного опрацювання минулого для розуміння закономірностей і специфіки перебігу міжнародних взаємин між Східною Європою і Британією. Автор дисертації докладно вивчила напрацювання своїх попередників у плані розробки тенденцій історичного процесу, показала важливість тих чи інших методів історичного пошуку для власного наукового аналізу, вирішення поставлених у роботі завдань. Використання різних методів історичного дослідження дозволило дисертанту подолати значні труднощі в опрацюванні джерельного матеріалу, який має відношення до відмінних історичних середовищ.

М.Р.Гаврилишин справедливо звертає увагу на необхідність суворо наукового підходу до вживання імен представників правлячих династій. «З методологічної точки зору важливим було вироблення єдиного підходу до персоніфікації представників правлячих династій різних держав, оскільки в джерелах різного походження системи найменування осіб різняться» (с.46). Здобувач правильно робить наголос на необхідності чіткого дотримання джерельних найменувань володарів, відкидає характеристики, які з'явилися у більш пізній час. Тут дисертанту, можливо, було б не тільки констатувати, а і пояснити (оскільки вона підняла цю тему), чому в дисертаціях використовуються слов'янізовані варіанти імен угорських королів. М.Р.Гаврилишин має рацію, коли звертає увагу і на географічну номенклатуру, яку вона використовує.

Погоджуючись із змістом добре підготовленого розділу з питань методології, хотілось би звернути увагу на те, що дисертанту варто було ознайомитися з працею відомого російського історика Г.С.Лебедева, який надрукував в 1985 р. вкрай важливе дослідження «Епоха викінгов в Северной Европе», яке пізніше була значно доопрацьоване автором. Вікінги, як показав науковець, відіграли унікальну роль у налагодженні зв'язків між різними частинами Європи від Британії і Ісландії до Візантії і Передньої Азії. Хотів би відзначити, що Г.С.Лебедеву не вдалося подолати постійне протистояння у представленні історії Західної Європи і історії Східної Європи (норманська тема розглядається першим саме в цих двох ракурсах). Повний показ двох частин Європи (північно-західної і північно-східної) у добу вікінгів є вкрай важливим завданням, частиною якого, як засвідчує подальший текст рецензованої праці, і є дисертація М.Р.Гаврилишин.

Попри те, що дисертант підкреслює пріоритетність у своєму аналізі вивчення політичних і династичних зв'язків Русі і Британії, в дослідженні спеціально розглядаються на досить високому науковому рівні і інші питання комунікаційної взаємодії між цими регіонами Європи. На початку третього розділу «Розвиток британсько-руських зв'язків у IX–X ст.» М.Р.Гаврилишин розглядає комплекс вкрай важливих проблем, без яких, на її обґрунтований погляд, не можливо вивчити, реставрувати і зрозуміти історію взаємозв'язків між населенням Британії і Східної Європи.

Перш за все дисертант ставить вкрай важливу тему про загальний розвиток північного регіону Європи. Вона відзначає, що до доби вікінгів між різними частинами цього регіону практично були відсутні зв'язки, що змінилося в IX – X ст. М.Р.Гаврилишин справедливо звертає увагу на те, що «для північного регіону Європи початок норманської доби означав початок нової ери комунікацій в регіоні, посилення міграційних процесів та нову державотворчу епоху» (с. 48). Здобувач докладно розглядає питання про унікальне значення староісландської мови на півночі Європи, відзначає, що цією мовою володіли, зокрема, володарі та купці Східної Європи.

Аналізуючи стосунки між різними частинами північноєвропейського світу, дисертант досить обережно ставиться до теми саме міждержавних відносин в IX – X ст. Погоджуючись з цим, вважаємо спірним точку зору, згідно якої ставиться під сумнів існування дипломатичної служби в цей час на Русі. Подібний висновок суперечить існуючим дослідженням з історії міжнародних відносин і дипломатії східнослов'янської країни. Висловлена дисертантом позиція, по крайній мірі, однозначно потребувала критики висновків праць з цієї теми А.М.Сахарова, В.Т.Пашута, М.В.Левченка, О.В.Назаренка, О.Б.Головка та ін. На нашу думку, не дуже вдалим для доби середньовіччя виглядає використання дефініції «неурядові зв'язки», яке більше підходить для аналізу політологами явищ сучасності.

Здобувач правомірно наголошує, що становленню політичних і династичних стосунків між Руссю і Англією передували тісні економічні стосунки між країнами. В тексті докладно розповідається про функціонування Волзько-Балтійського торгового шляху, який був частиною значно більшої трансконтинентальної магістралі, яка єднала всю Північну Європу з Кавказом і Передньою Азією. Вкрай важливим є аналіз обігу срібла між країнами, які були складовими функціонування цієї магістралі. Дисертант на підставі поетапного вивчення економічної взаємодії країн Північної Європи робить висновок про те, що початок контактів Русі і Англії слід віднести до першої половини IX ст. та про виключну роль у встановленні цього обміну арабського срібла.

В контексті налагодження взаємин між двома віддаленими одна від іншої країнами Європи необхідним є розгляд в тексті постаті засновника династії Рюриковичів – Рюрика. Ця тема вже тривалий час є у значній мірі дискусійною в контексті походження Рюрика. Здобувач наводить не тільки важливі факти, які засвідчують ідентичність постаті засновника династії князів Русі з Рюриком Ютландським, а і показує значення його діяльності для налагодження комунікаційних зв'язків на півночі Європи. Нащадки Рюрика продовжували налагоджувати тісні комунікаційні стосунки як з Британією, так і через територію Східної Європи з Візантійською імперією.

Дисертант зупиняється на темі про існування серед представників найманого війська у візантійців – англійців (с.77-78). Ця тема, на наш погляд, в перспективі заслуговує на подальше більш глибоке вивчення, враховуючи те, що одним із головних шляхів попадання до Константинополю варягів (а разом із ними англійців) була Русь, про що писав ще в ХІХ ст. відомий російський візантиніст В.Г.Василевський .

Головна увага четвертого розділу «Політичні зв'язки між Київської Руссю та Британією у Х – ХІ ст.» приділяється вивченню міжнародних зв'язків Русі з Британією наприкінці правління київського князя Володимира Святославича, в роки війни за київській стіл його нащадків і протягом правління Ярослава Володимировича. Ця тема в історіографії розглядається переважно в контексті взаємин Русі з центральноевропейськими країнами: Польщею, Угорщиною і Германією, а також участі в них печенігів. Події цих відносин розглядалися польськими науковцями С.Закжевським та А.Ф.Грабським і в контексті взаємин у своєрідному п'ятикутнику – Візантія, Італія, Германія, Польща і Русь. Дисертант звертає увагу на північний аспект тогочасного міжнародного життя Русі, особливо на діяльність в Східній Європі шведів і данців, які в свою чергу в той час знаходилися у тісній взаємодії з Англією.

М.Р.Гаврилишин приділяє багато уваги вивченню різних аспектів історії північної імперії, яку створив Кнут I Великий. Саме в його часи і здійснюються перші політичні контакти Англії і Русі. Спостереження дисертанта щодо динаміки північної політики Ярослава Володимировича відносно Швеції, Данії, Норвегії і Англії виглядають досить логічними. Князь Ярослав в умовах гострого конфлікту із братом Святополком і його тестем польським князем Болеславом I Хоробрим потребував допомоги ззовні. Пізніше на початку 20-х років ХІ ст. ця допомога була йому потрібна для боротьби з іншими суперниками – Брячиславом і Мстиславом Володимировичами.

Для аналізу цього сюжету, як нам здається, дисертанту варто було б розглянути для порівняння з наведеними нею у тексті пам'ятками і свідочтвами дані вкрай важливого джерела – «Саги об Еймунді». До цього слід зазначити, що

згадка Тітмара Мерзебурзького про перебування в 1018 р. у Києві «данців» в умовах складання Англо-Датського королівства Кнута I Великого, ймовірно, є свідченням взаємин Русі з цією державою. Вкрай цікавим є позиція здобувача щодо антипольської направленості союзу Ярослава Володимировича і Кнута I.

На думку дисертанта, союз Англо-Датського королівства і Русі, який, на думку М.Р.Гаврилишин, носив антипольський характер, після смерті Болеслава I Хороброго в 1025 р перестав існувати. Проте відсутність інформації про взаємини в цей час англо-датського володаря Кнута I і руського князя Ярослава не є доказом того, що союзницькі відносини були перервані. Відомо, що прибалтійська тема продовжувала знаходитися у полі зору адміністрації польського князя Мешка II, а в поході 1031 р. його суперників князів Ярослава і Мстислава на «Червенські гради» брали участь загоони варягів Гаральда і Ейліва, яких до участі у військовій кампанії міг спонукати не тільки статус найманців. Цікавим моментом є те, що згодом перший із скандинавських конунгів, який був зятем Ярослава Володимировича, стане норвезьким королем. 25 вересня 1066 р. він зробить спробу завоювати Англію, але зазнав поразки у битві біля Стамфордського мосту, де і загинув. Його Величність випадок завадив написанню ще однієї можливої сторінки у відносинах Англії і Русі.

Заради справедливості необхідно відзначити те, що у подальшому тексті дисертант звертає увагу на те, що контакти між Кнутом I і Ярославом Володимировичем продовжували існувати, але вони перейшли в іншу площину – економічну. Здобувач наводить досить переконливий матеріал, який засвідчує, що в 20 – 40-х роки XI ст. Русь і Англо-Датська держава підтримували стабільні торговельні зв'язки.

Цікавим сюжетом дисертації є розгляд біографії членів уессекської династії Едмунда та Едварда. М.Р.Гаврилишин наводить важливу інформацію про роль цих нащадків Едмунда Залізобокого в житті тогочасної Англії, оскільки саме вони фактично після смерті батька ставали конкурентами Кнута I. Саме ця обставина і стала причиною того, що «Кнут вислав принців з країни» (с. 100). Дисертант розглянула усі можливі версії, що стосуються вислання принців,

логічний висновок щодо зв'язку їх вигнання на Русь із важливістю підтримання союзу Кнута I і Ярослава.

П'ятий розділ «Династичні зв'язки Рюриковичів з англійськими королівськими династіями» починається з розгляду питання про шлюб на Русі принца Едварда Вигнанця. Дисертант справедливо наголошує на необхідності вивчення обставин укладання цього матримоніального союзу Едварда з Агатою, оскільки їх нащадок Едгар Етелінг відіграв помітну роль в історії Англії другої половини XI ст., здійснив кілька спроб відвоювати королівську корону, мав значну підтримку у англосаксонській знаті, що ворогувала з нормандськими вельможами короля Вільгельма Завойовника та його нащадками. Другим важливим аспектом цієї теми було те, що донька Едгара і Агати Маргарита стала дружиною шотландського короля Малкольма III (1058 – 1093 рр.). В середині XIII ст. вона була канонізована католицькою церквою.

Варто відзначити ретельний розгляд в дисертаційному дослідженні вкрай складного питання про можливе походження Агати. Здобувач не тільки вивчила різноманітні версії в історіографії, а і проаналізувала їх в контексті свідчень джерел про політичний розвиток багатьох країн Європи в XI ст. Проведений розгляд дало можливість здобувачу припускати, що шлюб Едварда Вигнанця було укладено на Русі і його оформлення сталося при активній участі київського князя Ярослава Володимировича.

Не набагато більше, чим про Агату, джерела розповідають про англосаксонську принцесу Гіту, доньку останнього англосаксонського короля Гарольда II, проте її шлюб займає, без всякого сумніву, вкрай важливу сторінку в історії міжнародних відносин, оскільки вона вийшла заміж за впливового руського князя – Володимира Всеволодовича Мономаха. Дисертант, щоб зрозуміти політичні обставини укладання цього шлюбу, докладно вивчила політичне життя не тільки Русі і Англії, а і пов'язаних з ними Данією, Польщею і Германією в третій чверті XI ст. Проведений аналіз дає підставу вважати, що шлюб князя Володимира і Гіти не мав безпосереднього зв'язку з перебігом політичних взаємин між англійською і руською династіями. Підкресливши

важливість встановлення династичного союзу в контексті розвитку міжнародних стосунків родини батька Володимира Всеволода Ярославича, дисертант робить логічне припущення: «...для Володимира Всеволодовича практичний інтерес представляло знатне англосаксонське походження його дружини та її родинні зв'язки з данським королівським домом, ніж можливість втрутитися у внутрішньополітичні справи Англійського королівства. Однак факт шлюбу смоленського князя з представницею англійської королівської династії є беззаперечним і загалом здійснив вплив на зовнішню політику Київської Русі» (с. 147).

На завершення зазначу, що «Висновки» до дисертаційного дослідження є логічними і повністю узагальнюють результати проведеного дисертантом ретельного дослідження джерел і літератури. Вони чітко фіксують позитивні наслідки вирішення поставлених дисертантом у «Вступі» мети та завдань.

Ознайомлення з текстом дисертації М.Р.Гаврилишин, що ця наукова робота написана на вкрай складну для вивчення тему, що викликано недостатністю інформації у джерелах, а величезна проблемність їх опрацювання викликала появу величезної кількості наукових версій і спонукали появі численних тривалих дискусій. Здобувач для підготовки свого наукового дослідження опрацювала величезну кількість складних для вивчення джерел, вивчила і узагальнила практично всю існуючу історіографію з проблем взаємин країн Північної Європи, перш за все Англії і Русі. Отримані дисертантом результати вкрай важливі в контексті вивчення міжнародних відносин і дипломатії середньовічної Європи.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у дисертації, є достатнім. Високий ступінь цієї обґрунтованості забезпечений використанням широкого методологічного інструментарію та джерельною базою. Робота написана на високому професійному рівні, відповідає вимогам, які ставить перед подібними дослідженнями наука початку XXI століття.

Аналіз тексту дисертації показує, що здобувач в цілому вирішила поставлені нею завдання, що дозволило їй реалізувати мету дослідницької роботи. Однозначно, що сам текст і висновки дисертації будуть важливими для фахівців не тільки з історії Англії і Русі, а і тих дослідників, які вивчають взагалі проблеми середньовічної історії усього європейського континенту.

Зміст та оформлення дисертації відповідає вимогам Атестаційної комісії Міністерства науки і освіти України до дисертаційних робіт за спеціальністю 07.00.02 – всесвітня історія, представлених до захисту для здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук, а текст автореферату дисертації є ідентичним та передає зміст та основні положення дисертації. Наукові положення, висновки, рекомендації, сформульовані у дисертації, викладені у друкованих працях здобувача, які у достатній кількості опубліковані у фахових виданнях, а також апробовані під час виступів здобувача на наукових конференціях.

Отже, дисертація «Політичні і шлюбні зв'язки британських династій з Рюриковичами у IX – XI ст.» є самостійною завершеною працею, в якій отримано нові важливі науково обґрунтовані результати, що у сукупності є суттєвим внеском у розвиток історичних досліджень із всесвітньої історії, а її автор Гаврилишин Марія Романівна заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата історичних наук.

**Доктор історичних наук,
професор кафедри всесвітньої історії
Кам'янець-Подільського національного
університету ім. І.Огієнка**

О.Б.Головко

14 квітня 2016 року

Гаврилишин М.Р. засвідчую

Боднар І.Є.